

AVRUPA'DA KARA ÖLÜM VE DÖNEM KRONİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. T. Tolga GÜMÜŞ
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
Mersin
Tolgagumus@mersin.edu.tr

ÖZET:

Bu çalışmada üç özel dönem kroniğinin On dördüncü yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan 'Kara ölüm'e bakış açıları değerlendirilmektedir. Araştırmanın ilk bölümünde 'Kara Ölümün' sosyo-ekonomik etkileri kısaca özetlenmiştir. Daha sonra 'Büyük Salgın'ın Jean de Venette'in *On the Progress of the Black Death* isimli eserinde Kara Ölümün ortaçağ bakış açısı içinden ortaya sürdüğü 'astronomik' ve 'dinsel' nedenleri incelenmektedir. Bunu takiben Marchione di Coppo Stefani'nin *Cronaca fiorentina. Rerum Italicarum Scriptores* isimli eserinde Kara ölümün toplum üzerinde yarattığı olumsuz durumun toplumu nasıl daha da kötü hale getirdiği irdelenmekte kara ölümden yaşanan can kayıplarının sadece hastalığın kendisinden kaynaklanmadığı, bir tür toplumsal huzursuzluğun insanları ölüme terk ettiği vurgulanmaktadır. Son olarak Jean Froissart, Kara Ölüm sonrası toplumun içinde bulunduğu kaotik durumu vurgulamakta ve Avrupa köylü ayaklanmalarıyla kara ölüm arasındaki ilişki incelenmektedir.

ABSTRACT:

This paper discusses the black death perspectives of three chronicles. The first part of the paper briefly outlines the socio-economic impact of the black death. Afterwards this study investigates Jean de Venette's chronicle of *On the Progress of the Black Death*. The paper emphasizes the astronomical and religious causes of the black death. Then the paper discusses Marchione di Coppo Stefani's *Cronaca Fiorentina. Rerum Italicarum Scriptores*. The study suggests that the negative impact of the black death to the society was not limited to the deaths caused by the black death but some sort of social discomfort pushed people to death. Lastly, Jean Froissart emphasizes the chaotic

situation of the post plague society and the relationship between the black death and the peasant revolts are discussed.

GİRİŞ: Kara Ölüm ve Kara Ölüm Tarihçiliği:

Özellikle ilk olarak 1348 ile 1350 yılları arasında ortaya çıkan ve 1361-62 ve 1369 yılları arasında iki kez yinelenen Kuzey Batı Avrupa nüfusunun muhtemelen yarıdan fazlasını öldüren 'kara ölüm' hakkındaki çalışmalarda gelinen son noktada tarihçiler arasında ciddi bir ikiye bölünmüşlük yaşandığı söylenebilir.¹ 'Kara Ölüm' tarihi, Kara Ölümü Kuzey batı Avrupa toplumunun hemen her kurumunu kalıcı olarak büyük oranda değiştirdiğini ve dolayısıyla Avrupa tarihini temelden değiştirdiğini düşünen kampa², Büyük salgının aslında toplumsal ekonomik ve siyasi olarak batı Avrupa Toplumuna ne kıta Avrupa'sına ne de ada tarihine düşünüldüğü kadar etkisi olmadığını iddia eden karşıt grubun birbirine üstünlük sağlama çabasıdır.

Kara ölüm kaynaklı nüfustaki artış ve azalış Geç ortaçağ veba salgını tarihçilerinin uğraştığı temel konulardan biridir. Fakat o dönemdeki Batı Avrupa nüfusunun belirlenebilmesi çeşitli teknik nedenlerden ötürü son derece zordur. Dolayısıyla veba salgını ortaya çıkarken Kuzey Batı Avrupa'da nüfusun yaklaşık olarak ne olduğu ve bu nüfusun ne kadarının salgın sebebiyle öldüğünün saptanabilmesi tarihçilerin bu güne kadar henüz tatminkar bir biçimde başaramadıkları bir şeydir. Tarihçilerin önündeki en temel engel, dönem kayıtlarının sağlıklı tutulmaması ve bu

¹ Konu üzerindeki bazı temel çalışmalar: George Huppert, *After the Black Death: A Social History of Early Modern Europe* (Bloomington: Indiana University Press, 1998), Colin Platt, *King Death: The Black Death and its Aftermath in Late-Medieval England* (Londra: UCL Press, 1997), *British Population History: From the Black Death to the Present Day* ed. Michael Anderson (New York, NY: Cambridge University Press, 1996), William J. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia : University of Pennsylvania Press, c1995), Philip Ziegler, *The Black Death* (Harmondsworth: Penguin, 1982), Lawrence Raymond, Poos, *A Rural Society after the Black Death: Essex, 1350-1525* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1991),

² Bu tezin görece yeni savunucularından biri için bkz: Robert S. Gottfried, *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, (New York, Macmillan, 1983).

olayı kaleme alan dönem kroniklerinin ölen insan sayısını zaman zaman abartmalarıdır. Ayrıca Avrupa coğrafyasının çeşitli yerel bölgeleri salgından o kadar farklı oranlarda etkilenmişlerdir ki kaba taslak bir tümevarım yapmak ta son derece verimsiz sonuçlar vermektedir.³ Ayrıca büyük salgının bazı köy ve kasabaları haritadan tamamen sildiği tezi de tartışmaya açıktır. En azından İngiltere özelinde bir şeyler söylemek gerekirse, ortaçağda Britanya da bazı köy ve kasabaların haritadan silindiği doğrudur ama bunun nedeninin kara ölüm mü yoksa merkezi otoritenin vergi uygulamaları mı olduğuna karar verebilmek kolay değildir. Merkezi otoritenin kötü vergi uygulamaları asıl neden gibi görünmektedir.⁴

Salgının etkilediği coğrafi alanın genişliği ve ortaçağ tarih kayıtlarının dağınıklığı ve yetersizliği göz önünde bulundurulduğunda büyük salgının nüfusun ne kadarının ölümüne yol açtığı sorusu tarihçileri uzun yıllar meşgul etmiştir. Her ne kadar üzerinde kesin bir mutabakat olmasa da, klasik görüşte tarihçilerin kabul ettiği oran ‘kara ölümün’ Batı Avrupa nüfusunun üçte birinden biraz fazlasının ölümüne neden olduğu şeklindeydi. Ama bu inanç da değişmeye başlamıştır. Son yıllarda ‘kara ölüm’ün Batı Avrupa nüfusunun ne kadarını yok ettiği, Avrupa’da ne tür demografik değişimlere yol açtığı tekrar tartışılmaya başlandı. Örneğin daha henüz 2004 tarihli ve Kara ölümün bütün Avrupa’ya olan etkisini açıklamayı amaçlayan bir çalışma büyük salgının bütün Batı Avrupa nüfusunun yüzde altmışını yok ettiğini iddia etmektedir.⁵ Diğer taraftan

³ Kara ölüm ile ilgili çeşitli Avrupa ülkelerinde yapılmış demografik çalışmalarla ilgili bibliografyanın tamamına burada yer verilemeyecek kadar uzun olmasına karşın, bazı temel eserler: Yves Renouard, ‘Consequences et interet demographiques de la Peste noire de 1348’, *Population (French Edition)*, 3, (Haziran- Eylül, 1948), s. 459-466; Charles Ackerman, ‘The Rural Demography of Medieval England’, *Ethnohistory*, 23/2 (Bahar, 1976), s. 105-115; John Hatcher, *Plague, Population and the English Economy 1348-1530* (Londra: Macmillan, 1977).

⁴ Ayrıntılı bir tartışma için bkz: M. W. Beresford, ‘The Lost Villages of Medieval England’, *Geographical Journal*, 117/2 (Haziran, 1951), s. 129-147.

⁵ Ole J. Benedictow, *The Black Death, 1346–1353: The Complete History* (Woodbridge: Boydell Press, 2004).

değişik tarihçilerin 'Kara ölüm'ün belli bölgeleri ne şekilde etkilediğini araştıran yerel nüfus çalışmaları mevcuttur.⁶

Kara Ölüm, Kronikler ve Yazarları:

On dördüncü yüzyılın başında doğduğu düşünülen Jean de Venette, Paris yakınlarında Karmelit tarikatından bir manastırda yaşamış olması nedeniyle⁷ kıta Avrupa'sı manastır kronik yazım geleneğinin tipik bir uygulayıcısıdır. Olaylara Hristiyanlık perspektifinden bakmakta ve Kara ölümü Hristiyan teolojisinin kendine has Aquianas'cı ve yeni Aristocu mantığa bürüne anlayışı çerçevesinde değerlendirmektedir.

Fransa Kralı VI. Philip'in manastır bilim adamları kurumuna hazırlattığı raporda sunulduğu üzere 'Büyük salgının gerçek nedeninin asla bilinmeyeceği' ve 'bunun insanın anlama kapasitesinin ötesinde olduğu' yargısı gibi durumlardan farklı açıklamalar da mümkündür.⁸ Sıra dışı doğa olaylarını büyük felaketlerin habercisi olarak görmek ortaçağ Batı Avrupa toplumunun sıklıkla kullandığı bir açıklama biçimiydi. Jean de Venette kroniğinde bu konuya eğilinmiştir. Venette salgının nedenini astronomide yattığına inanmakta ve kara ölümün ortaya çıkışıyla yıldızların hareketleri arasındaki var olduğuna inandığı ilişkiye dikkat çekmektedir:

In the month of August, 1348, after Vespers when the sun was beginning to set, a big and very bright star appeared above Paris, toward the west. It did not seem, as stars usually do, to be very high above our hemisphere but rather very near. As the sun set and night came on, this star did not

⁶ Bu tür yerel çalışmaların tamamını burada vermek mümkün olmamakla beraber bazı önemli çalışmalar: Robert S. Gottfried, 'Bury St. Edmunds and the Populations of Late Medieval English Towns, 1270-1530', *Journal of British Studies*, 20/1 (Sonbahar, 1980), s. 1-31; L. R. Poos, *A Rural Society After the Black Death: Essex 1350-1525* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

⁷ 'Jean de Venette', *Encyclopaedia Britannica*, cilt 28, (1910-11).

⁸ Faye Marie Getz, 'Black Death and the Silver Lining: Meaning, Continuity, and Revolutionary Change in Histories of Medieval Plague', *Journal of the History of Biology*, 24/2 (Yaz, 1991), s. 265-289, (s. 270).

seem to me or to many other friars who were watching it to move from one place. At length, when night had come, this big star, to the amazement of all of us who were watching, broke into many different rays and, as it shed these rays over Paris toward the east, totally disappeared and was completely annihilated. Whether it was a comet or not, whether it was composed of airy exhalations and was finally resolved into vapor, I leave to the decision of astronomers. It is, however, possible that it was a presage of the amazing pestilence to come, which, in fact, followed very shortly in Paris and throughout France and elsewhere, as I shall tell.⁹

Paris semalarında görülen durağan, diğer yıldızlara benzemeyen, büyük ve parlak bir gök cismi ile kara ölümün ortaya çıkışı arasında ‘astronomik’ bir ilişki olabileceğini düşünmek ortaçağ entelektüel hayatı için normal sayılabilecek bir durumdu. Alternatif bir astrolojik açıklama yukarıda bahsedilen Paris konseyi tarafından da yapılmıştı.¹⁰ Fakat bu durum aynı zamanda ‘kara ölüm’ ve onu takip eden diğer salgınların tedavisinde Ortaçağ doktorlarını bilinen klasik otoritenin kararlarını sorgulamalarını ve deneme yanılma yoluna dayalı kendi tedavi metotlarını geliştirmekten alı koymuyordu. Padua’lı Stephanus, Tornamira’lı John, Alenzolo’lu Kardinal Philip, Burgundiya’lı John, Montpellier’li Johannes Jacob gibi doktorlar, kara ölüm ve benzer salgınları kendi

⁹ ‘Ağustos Ayının dokuzunda Akşam duasından sonra güneş batmaya başladığında Paris’in üstünde batıya doğru büyük ve çok parlak bir yıldız görüldü. Diğerleri gibi bizim yarıküremizde yüksekte değil oldukça yakında görünüyordu. Güneş batıp gece olunca bu yıldız bana ve onu izleyen diğer biraderlerime kıpırdamıyor gibi geldi. Daha detaylı açıklamak gerekirse gece olduğunda bu büyük yıldız biz seyredenleri hayrete düşürerek doğuya doğru birçok ışık parçasında ayrıldı ve silinerek ortadan tamamen kayboldu. Bir kuyruklu yıldız yada buharlaşan bir madde olup olmadığını astronomların kararına bırakıyorum. Diğer taraftan mümkündür ki bu kısa sürede Paris’i ve ardından bütün Fransa’yı saracak olan inanılmaz salgının geleceğine dair bir işaretti’. Çeviri bana ait. Richard A. Newhall, ed., Jean Birdsall, trans., *The Chronicle of Jean de Venette* (New York: Columbia University Press, 1953), s. 48-51.

¹⁰ ‘Paris ustaları’ Hipokrat ve Aristo’nun eserlerinden olduğu gibi İbni Sina’nın (Canon: Fen, Kitap 4) eserlerinden de yararlanmıştı: Faye Marie Getz, ‘Black Death and the Silver Lining’, s. 270-1.

tedavi metotlarıyla tedavi ettiklerini iddia ediyorlardı.¹¹Diğer taraftan Venette'e göre büyük salgının başka nedenleri de olabilirdi. Bu nedenler:

the will of God and the corrupt humors and evil inherent in air and earth.
Perhaps the poisonings, if they actually took place in some localities,
reinforced these causes.¹²

Olarak özetlenebilir. Görüldüğü gibi Venette'in açıklamasında dinsel ve doğal açıklamalar bir potada eritilmiştir. Büyük salgının 'Tanrının İradesi' ve 'Havada ve toprakta bulunan kötülük' lerin bir sonucu olarak görmek, ortaçağ boyunca sıklıkla rastladığımız, ortaçağın kendine özgü doğal sosyal ve kültürel olayları din temelinde açıklama uygulamasının bir tezahürüdür. Hastalığa karşı çaresizlik içindeki ortaçağ insanı çıkış yolunu astroloji ve teolojide aramakta ve buna bağlı olarak büyük salgın sonrasında şarlatanlık, büyücülük ve kader okuyuculuğu gibi ortaçağ 'mesleklerinde' sayıca patlama yaşanmıştır.

Batı Avrupa halkının bağışıklık sisteminin genel durumu ile veba salgını arasında bir ilişki var mıdır? 1315 ile 1317 yılları arasında Batı Avrupa'yı vuran büyük kıtlık ve onu takip eden yıllardaki yükselen yiyecek fiyatları özellikle Kuzey Avrupa köylü halkının kötü beslenmesine neden olmuştur. Bu durumun da özellikle kötü koşullarda yaşayan aşağı sınıfın bağışıklık sisteminin zayıflamasına sebep olmuş olması muhtemeldir. Bağışıklık sistemi zayıflayan halk kesimlerinin de daha önce üzerlerinde öldürücü bir etki bırakmayan bazı mikroorganizmaların etkisinde kalabilecekleri ve buna bağlı olarak da hastalanabilecekleri düşünülebilir. Bu bağlamda yetersiz beslenme ile büyük veba salgını arasında bir ilişki varmış gibi görünse bile kıtlık ile kara ölümün ortaya çıkışları arasındaki yaklaşık kırk yıllık fark bu durumu pek de imkanı kılmamaktadır.

¹¹ Samuel K. Cohn, 'The Black Death: End of a Paradigm', *American Historical Review*, 107/3 (Haziran, 2002), s. 708-9.

¹² Tanrının iradesi, havadaki ve yerdeki kötülük. Belki eğer bazı bölgelerde gerçekten oluştysa zehirlenme bu nedenleri desteklediler. Çeviri bana ait. Jean de Venette, s. 49.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de kara ölüm hakkında yapılan çalışmalarda ilk olarak Frederic Seebohm, daha sonra Thorold Rogers kara ölümün neden olduğu nüfustaki sert düşüşün bir tür ‘sosyal devrime’ yol açtığını savundular. Yirminci yüzyılın başından itibaren, önce T. W. Page, sonra Eileen Power kara ölümün herhangi bir sosyal değişime tek başına yol açmadığını sadece toplumun başka dinamiklerinden kaynaklanan bazı değişim süreçlerini hızlandırdıklarını iddia ettiler.¹³ İngiltere tarihçiliğinde yirminci yüzyılın ilk yarısına damgasını vuran önemli birkaç isimden biri olan M. M. Postan, kara ölümü Maltus’cu bir yaklaşımla değerlendirerek ortaçağ boyunca yaşanan hızlı nüfus artışı ve doğal kaynakların çok hızlı bir biçimde tüketilmesinin bir şekilde tepkisi olarak görmüş ve onu bir tür doğal kriz olarak görmüştür. Öte yandan konu üzerine yapılan daha yakın tarihli çalışmalar büyük salgının oluşumunda Maltus’cu yaklaşımların terk edilmesi gerektiğini çünkü Kara ölümün ortaya çıkışında gereğinden fazla çoğalan bir nüfusun yatmadığını, aksine Batı Avrupa nüfusunun yaklaşık bir yüzyıldır yaklaşık aynı miktarda seyrettiğini öne sürmektedir.¹⁴

Tarihçilerin kara ölüme olan bakışı başlangıçta ortaçağ halkının dolayimsız gözlemlerinin sağladığı bilgiler aracılığıyla olmuştur. Bu durumda sıklıkla sorulan sorular ve üzerinde çalışılan konular, kara ölümün Kuzey Batı Avrupa’da ortaya çıkış ve yayılış biçimi, toplumun çeşitli sosyal kesimlerinin ve kuzey Avrupa coğrafyasının değişik alt kültür bölgelerinde yaşayan insan gruplarının bu salgına verdikleri tepkiler ve ölüme yakın olmak karşısındaki hal ve hareket tarzları, krallık otoritesi ve merkezi ve yerel aristokrasinin oluşan yeni duruma tepkisi, kara ölümün dönem edebiyatına etkisi gibi konular oldu. Daha sonra tarihçiler nüfustaki ani düşüşün toplum üzerine siyasi ve iktisadi etkisi gibi dönem birincil kaynaklarından dolayimsız olarak çıkarılamayacak soruların cevaplarını bulmaya yöneldiler.

¹³ Bu konudaki İngiltere’de yapılan çalışmaların kısa bir özeti için bkz: John Hatcher, ‘England in the Aftermath of the Black Death’, *Past and Present*, 144 (Ağustos, 1994), s. 3-35, (s. 3-5).

¹⁴ David Herlihy, *The Black Death and the Transformation of the West* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997).

Kara ölüm, yukarıda özetlenen belli yönleriyle sıra dışı bir durum olması nedeniyle ekonomi tarihçilerinin de ilgisini çeken bir konudur. Bu noktada iki temel soru mevcuttur. Birincisi, bu felaketin ortaçağ ekonomisini bir bütün olarak nasıl etkilediği mal fiyatlarının nasıl değiştiğidir. İkincisi ise hızlı nüfus değişiminin gelir adaletsizliğini düzeltip düzeltmediğidir. Salgından hemen sonra hem kuzey Avrupa'da hem de İngiltere'de ekonomik kriz ve toparlanma bölgeden bölgeye ciddi farklılıklar gösterir. Örneğin İngiltere için yapılan bir çalışmada bazı manorların gelirlerinin salgından birkaç yıl sonra eski seviyesine geldiği görülmekteyken bazılarında toparlanma geç olmuş ve on yılı aşkın bir zaman alabilmiştir.¹⁵ Diğer taraftan ekonomik toparlanmadan kastedilen belli bir bölgedeki rant gelirlerinin eski haline gelmesi, yani lordların manorlardan topladıkları gelirlerin kara ölüm öncesi seviyesine dönmesidir. Dolayısıyla Lordluk gelirlerin toparlanması ile toplumun değişik katmanları arasındaki gelir dengesizliğinin azalması aynı şey olmadığına dikkat edilmelidir. Kara ölümle birlikte ekonomik kriz ve on dördüncü yüzyılın en azından İngiltere açısından en önemli toplumsal olayının Kara ölüm mü yoksa ekonomik kriz mi olduğu soruları son dönem tarihçileri arasında yeniden popüler olmaya başlamıştır.¹⁶

Kara ölüm ile ekonomi ilişkisini irdelemek için önce klasik görüşü irdeleyelim. Büyük salgın Batı Avrupa ekonomisini hem İngiltere hem de Fransa ekonomilerini iki temel noktada etkilemiştir. Birincisi ani ve yüksek oranlardaki ölümler nedeniyle emek fiyatlarının artması; ikincisi mal fiyatlarında çeşitli nedenlerle meydana gelen ciddi değişiklikler. Bu ikincisini biraz açmak gerekirse, hem İngiltere'de hem de Fransa'da ürünü topraktan toplayacak işgücünün salgından dolayı ölmüş olmasından tarımsal ürünü toplayacak insan bulunamıyor ve ürün tarlada çürüyüp gidiyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak takip eden birkaç yılda o ürünün pazardaki kıtlığından dolayı üründe

¹⁵ Mavis Mate, 'Agrarian Economy after the Black Death: The Manors of Canterbury Cathedral Priory, 1348-

91', *Economic History Review, New Series*, 37/3 (Ağustos, 1984), s. 341-354

¹⁶ *Before the Black Death: Studies in the 'Crisis' of the Early Fourteenth Century*, ed. Bruce Campbell (Manchester: Manchester University Press, 1991).

ciddi fiyat artışları yaşanmaktaydı. Fakat aynı durum canlı hayvan için geçerli değildi. Canlı hayvan kendi başına eskiden tarla olarak kullanılan yerlerde özgürce otlama olanağı bulduğu için kara ölümü takip eden birkaç yıl içerisinde serbestçe üremeyi başarmıştı. Bu durumda da kendiliğinden bollaşan küçük baş hayvan pazarda fazla para etmemiş fiyatı salgını takip eden birkaç yıl içerisinde düşmüştür. Fransa'da ise durum detayda biraz daha farklıdır.¹⁷ Buna bağlı olarak, büyük salgın kısa sürede büyük miktarda ölüme sebep olduğu için on dördüncü yüzyıl Kuzey Batı Avrupa toplumunun içinde bulunduğu dönemdeki artı mal birden boşa çıkmış ve bu mal bolluğundan dolayı fakir insanların geçici bir süreliğine de olsa zengin gibi yaşamayı başardıkları, sahipleri ve olası mirasçılarının tamamı öldüğü için tamamen sahipsiz kalan topraklara fırsatçıların el koydukları, ortalıkta başı boş gezen büyük ve küçük baş hayvan sürülerini sahiplendikleri bilinmektedir. Fakat bu durum çok kısa sürmüştür, çünkü bu makalede tartışılan diğer nedenlerden ötürü Avrupa'da ekonomik verimlilik düşmüş ve Avrupa kısa sürede eskisinden daha fakir bir hale gelmiştir.¹⁸

Revizyonist tarihçilerin olayın bu yönüne bakış açılarında ortaya çıkan değişiklikler ise yine kara ölümün çeşitli yönleriyle abartıldığı yönündedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar kara ölümün eskiden düşünüldüğü kadar çok değişime neden olmayabileceğini göstermiştir. Aslında revizyonist tarih anlayışı kara ölümün meydana getirdiği kabul edilen birçok değişimin aslında kara ölümden önce başladığını ortaya koymaktadır. Örneğin nüfusun düşüşüne paralel olarak işgücünün değer kazanarak pahalılaştığı tezi artık o kadar kolay savunulamamaktadır. Çünkü ücret artışları kara ölümden yaklaşık on veya yirmi yıl kadar önce başlamıştır. Benzer şekilde ortaçağın kendi sosyo-ekonomik toplum yapısının bir ürünü olan ve kara ölümün toplum üzerinde yarattığı düşünülen derin ölüm korkusunun bir yansıması olarak görülen özel dini bazı

¹⁷ İngiltere'de buğday fiyatlarındaki yıllık değişimleri irdeleyen ve Fransa'nın büyük salgından etkilenişinin detaylardaki farklılıklarını ortaya koyan bir çalışma: Helen Robbins, 'A Comparison of the Effects of the Black Death on the Economic Organization of France and England', *Journal of Political Economy*, 36/4 (Ağustos, 1928), s. 447-79, (özellikle s. 451-54).

¹⁸ James Westfall Thompson, 'The Aftermath of the Black Death and the Aftermath of the Great War', *American Journal of Sociology*, 26/5 (Mart, 1921), s. 566-7.

kardeşlik cemaatlerinin kuruluş tarihleri kara ölümün Kuzey Batı Avrupa'da ortaya çıkmasından daha geriye dayanmaktadır. Diğer taraftan kara ölüm bu tür dinsel yapılanmaları hızlandırarak Batı Avrupa'da daha sonra reformasyona gidecek yolda insanların toplum içinde yaşamanın yarattığı problemlerden kaçınmalarından dolayı yalıtılmış bir hayata yönelmelerinin bir sonucu olarak dinin toplumun bazı kesimleri için 'bireyselleşmesine' neden olmuş olabilir.¹⁹ Bugün kabul edilen görüş ortaçağ Batı Avrupa toplumunun kara ölümün Avrupa'ya ulaşmadan önce de bir tür kriz içerisinde olduğudur.²⁰

Kara ölüm Kuzey Batı Avrupa'nın temel sosyo-ekonomik kurumları üzerinde kalıcı değişikliklere neden olmamıştır. Manoryalizm ve bunun bir uzantısı olan serflik Kara ölümden önce de sonrada var olmaya devam etmiştir. Kara ölümden sonra yaşanan sosyo-ekonomik değişim de sınırlı olmuş, birçok ortaçağ ekonomik kurumları Kara ölümün sona ermesinden kısa bir süre sonra eski şekliyle toplum tarafından yeniden kullanılabilir olmuştur. Örneğin nüfustaki sert düşüşten dolayı birkaç yıl boyunca işlenememiş olan Krallığın özel mülkiyetindeki topraklardaki ekonomik üretim kısa sürede toparlanarak eski haline geri dönmüştür.²¹

'Büyük felaket' nüfusun en az beşte birlik bir kısmını kısa sürede yok etmesine karşılık emek piyasasına sunulan insan miktarındaki bu azalmanın emek gücü fiyatlarını neden arttırmadığı sorusu tam olarak cevaplanabilmiş bir soru değildir. Ortaya atılan teorilerden biri Postan'ın yukarıda bahsedilen yaklaşımındaki varsayımlardan etkilenen nüfus artışı-doğal kriz karşıtlığına vurgu yapan bir görüştür: Buna göre on dördüncü yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa'da zaten gereğinden çok daha fazla nüfus vardır ve kara ölüm sadece bu fazlalığı geri almıştı. O yüzden mevcut iş piyasasındaki işler

¹⁹ Christopher Dyer, eleştirisi: 'King Death. The Black Death and Its Aftermath in Late-Medieval England, Yazar: Colin Platt', 'The Black Death in England Yazar: W. M. Ormrod', *English Historical Review*, 113/453 (Sep., 1998), s. 976-978, (977).

²⁰ John Hatcher, 'England in the Aftermath of the Black Death', s. 6.

²¹ John Hatcher, 'England in the Aftermath of the Black Death', s. 6-7.

için gerekli işgücü kara ölümden sonraki hızlı nüfus düşüşüne rağmen kolaylıkla bulunabilmekteydi.²²

Diğer taraftan tarihçilerin ortaya çıkardıkları istatistiklerle çeliştiği düşünülen tarihsel gerçekler de mevcuttur. 1349 ve 1351 yılları arasında İngiltere krallığı tarafından çıkarılan iki kanunla (*the Ordinance of Labourers* ve *the Statute of Labourers*) köylülerin toprakta çalışırken alacakları ücretler üzerinde belli sınırlamalar getirilmiş ve emek gücü piyasasında arz talep dengesinin lehine bozulması nedeniyle değerlenmeye başlayan emeğin lordlar için bir yük oluşturmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca dönem kroniklerinde de çiftçi olarak çalışan köylü kesimin kara ölümden sonra eskisi gibi düşük fiyatlara çalışmaya istekli olmadıkları not edilmiştir.²³ Birinci düzenleme daha çok genel çalışma prensiplerini belirlemiş ve altmış yaşın altındaki her çalışma zorunluluğu olan kişinin ‘makul’ ücretle çalışması gerektiğini öngörmüştür. Bu düzenlemenin muhtemelen yetersiz olduğu kısa sürede anlaşılmış olmalıdır. Çünkü iki yıl gibi kısa bir aradan sonra ücretlilerin ne şartlarda hangi ücretle çalışabileceklerini net bir biçimde belirleyen ikinci kanun yürürlüğe girmiştir.²⁴ Bu ve buna benzer kanun düzenlemeleri ve nüfusun hızlı artıp azalmasına bağlı demografik değişimler köy toplumu, toprak ve köylünün toprakla olan ilişkisinin değişimi üzerinde ne düzeyde bir değişime sebep olmuştur en azından İngiltere için durum ilk bakışta düşünüldüğünden daha karışıktır.²⁵

Büyük salgının Ada sosyal tarihinde açık ve net olarak bir şeylerin nedeni olup olmadığı tartışılırken klasik görüşte hukuk tarihçileri aslında en azından hukuk alanında bazı net gelişmeleri kara ölüme bağlama eğilimindedirler. Bu görüşe göre Kara ölümün

²² A. R. Bridbury, “The Black Death”, *Economic History Review*, 26, (1973).

²³ *Chronicon Henrici Knighton*, ed. J. R. Lumby, 2 vols. (Rolls Series, London, 1889-95), ii, p. 74; içinde: John Hatcher, ‘England in the Aftermath of the Black Death’ s. 11.

²⁴ Daniel B. Kosove, Eleştiri: Robert C. Palmer, *English Law in the Age of the Black Death, 1348-1381: A Transformation of Governance and Law* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1993), *Michigan Law Review*, 93/6, 1995, s. 1772.

²⁵ Christopher Dyer, ‘The English Medieval Village Community and Its Decline’, *Journal of British Studies*, 33/4, (Ekim, 1994), s. 407-429.

İngiliz hukuk ve siyasal tarihlerinin üzerinde de azımsanmayacak etkileri olmuştur. Her şeyden önce çok sert biçimde sayıları azalan alt sınıf nüfusunun ücret pazarlık gücünün artması toplumun baskın sınıfı olan aristokrasi için açık bir tehdit olmuş ve toplumdaki kara ölüm öncesi mevcut kuvvet dağılımını korumayı amaçlayan İngiliz arsitokrasisi ‘baskıcı hükümet’ ve kanun uygulamalarıyla bunu sağlamaya çalışmıştır. Bu da beraberinde kara ölümden önce var olmayan ve kara ölüm olmasaydı muhtemelen hiç var olmayacak olan bir dizi kanunun İngiliz toplumuna girmesini beraberinde getirmişti. Hatta kara ölümün İngiliz toplumu üzerindeki etkisi bununla da sınırlı kalmıyordu. Kıta Avrupa’sında tam karşılığı olmayan ve İngiliz toplumu için önemli bir işlevsel yere sahip olan orta üst sınıf (*Gentry Class*)da varlığını kara ölüme borçludur, çünkü bu sınıf Edward III zamanında bu baskıcı ve katı kurallar uygulayan hükümet uygulamaları sonucunda ortaya çıkmıştır.²⁶ Krallığın kara ölümden kaynaklanan iş gücü kaybından kaynaklanan ücret artışının önüne geçebilmek için çıkardığı yeni kanunları yerel yönetimde etkin bir biçimde uygulanabilmesini sağlamak adına yerel bölge insanının önde gelenlerine merkezden doğrudan krallık yetkisinin bir bölümünün transferi, olağan dışı siyasi güçlere sahip yerel yönetici sınıfı doğurmuş ve bu oluşum İngiliz geç dönem ortaçağ toplumuna yeni bir şekil vermiştir. Bu yaklaşımın temel sorunu, her ne kadar kara ölüm ve hukuk tarihi açısından önemli iki yasanın kronolojik olarak birbirlerine yakınlıkları söz konusuysa da bu yasaların krallık tarafından kara ölümün beraberinde getirdiği nüfus düşüşünden dolayı çıkarıldıklarını gösteren açık ve net delillerin bulunmamasıdır. *Ordinance of Labourers* ve *Statute of Labourers* ın ortaya çıkmasındaki en önemli nedenin kara ölümün neden olduğu nüfus azalması olması mantıksal bir zorunluluk değildir. Ayrıca bu kanunların herhangi bir yerinde de doğrudan kara ölümlerle bir ilişkinin saptanabileceği açık ifadeler mevcut değildir. Bu durumla iç içe geçmiş bir diğer nokta da, Kara ölümün neden olduğu hızlı nüfus azalmasının adanın doğrudan monarka bağlı merkezi yapısını güçlendirmesi ve siyasi ve toplumsal kurumlarını merkez-taşra arasındaki dolaylı ilişki biçiminin gelişmesine yol açtığını iddia eden tezdir. Buna göre Büyük salgının getirdiği yeni ilişki

²⁶ Daniel B. Kosove, Eleştiri: Robert C. Palmer, s. 1769.

biçimlerinin bir sonucu olarak İngiltere’de merkezdeki monark taşa ile doğrudan ilişki kurmuş ve onun üzerindeki doğrudan yönetim erkini kullanmayı başarabilmiştir.²⁷

Kara ölüm tarihçilerinin tespit etmekte zorlandıkları sorunlardan biri ölüm oranlarının şehirler de mi yoksa kırsal kesimde mi daha yüksek olduğu sorusudur. Genel kanı şehir nüfusundaki mortalite oranının taşrayla karşılaştırıldığında daha yüksek olduğu şeklindeyse de bu konuda tersini düşündürecek istatistiksel bilgi de en azından Kıta Avrupa’sı için mevcuttur.²⁸ Ortaçağ şehirlerinin durumu bellidir. Şehirler aşırı kirlilik ve anahtar noktalarda gerekli sterilizasyonun sağlanamaması yüzünden yaşayanlarına pek de elverişli yaşam ortamları sunmaktaydılar. Bu durumun şehirde yaşayanların bağışıklık sistemlerini tehdit ettiği düşünülebilir. Bu durumda kara ölümün şehirde yaşayanları daha çok etkilemesi muhtemeldir. Diğer taraftan kırsal kesimde de çeşitli imkansızlıklardan dolayı vebanın ziyaret ettiği köyler haritadan tamamen silinebilmekteydiler.

Salgının sıra dışı sosyal sonuçlarından biri de yüksek ölüm oranından dolayı hızla boşalan kilise görevlerinin faza vakit geçirmeden doldurma zorunluluğu, genç ve tecrübesiz kilise mensuplarının kilise hiyerarşisinde yükselmelerinin önünü açmasıdır. Kara ölümden önce papazlık rütbesine (priest) yükselmek için senelerce bekleyip ondan önce bu makamda bulunan insanların ölmelerini bekleyen genç kilise görevlileri kara ölüm nedeniyle kısa sürede birkaç basamak birden yukarı çıkar olmuşlardır.²⁹ Bu durum için İngiltere’de açık örneklerimiz mevcuttur:

²⁷ Robert C. Palmer, *English Law in the Age of the Black Death, 1348- 1381: A Transformation of Governance and Law* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1993).

²⁸ Elisabeth Carpentier, ‘Autour de la Peste Noire: Famines et Epidémies dans l’histoire du XIVe Siècle’, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 17e Année, 6 (Kasım-Aralık, 1962), s. 1062-1092, (s. 1065).

²⁹ Robert E. Lerner, eleştiri: William J. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 1995). *American Historical Review*, 101/3 (Haziran, 1996), s. 832.

-ffait a remembrer que la chapelle de la Maudgaleygne 4 de Preston feust voeyde par viij symaignes en temps de la pestilence et que Sire Adam de Kirkham Doyan de Amundernes feust procuratour Sire Henr de Walton Ercedekne de Richemound meisme le temps et prist et receust touz les oblacions apurtenanus a la dite chapelle ...³⁰

Salgın hastalık nedeniyle Lancaster'da Preston'daki Madlen Kilisesinin din adamından yoksun kalması ve bu nedenle yerel önde gelenlerden Sir Adam Kirkham'ın bu işe memur edilmesine benzer olaylar salgın sırasında rastlanan hiç de ender olmayan olaylardandı. Benzer şekilde kıta Avrupa'sında bazı mahalli coğrafyalarda hem kilise papazlarının hem de Fransiskan, Dominiken, Karmelit ve Agustinyan manastır rahiplerinin ciddi ölüm oranlarıyla karşılaştıkları yerel büyük salgın tarih çalışmalarında bildirilmiştir.³¹ Kara ölümün beraberinde getirdiği yüksek ölüm oranı bu nedenle kilise görevlilerinin genel bilgi birikim kalitesini olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır. Bu durum her ne kadar açık ve net bir biçimde birincil kaynaklardan gösterilemese de, kilise görevlilerinin henüz yeterli olgunluğa ve gerekli teoloji bilgi birikimine ulaşmadan yükselmelerine sebep olmalıdır. Bu da Kilise'nin mevcut kalitesinin düşmesine ve reformasyona giden yolda halkla arasının açılmasında az da olsa etkili olmuş olabilir. Bu elbette kara ölümün reformasyona neden olduğu anlamına gelmez.

Wherefore in many towns timid priests withdrew, leaving the exercise of their ministry to such of the religious as were more daring. In many places not two out of twenty remained alive.... A very great number of

³⁰ 'Hatırlansın ki salgın döneminde Preston'daki Magdelan 4 Şapelinde sekiz papazlık mevkisi boşalmış ve Amundernes'li Sir Adam Kirkham Papaz olarak atanmış Richmond'lu Sir Henry Walton'da bahsi geçen şapelin genel sorumluluğunu almıştır'. Çeviri bana ait. A. G. Little, 'The Black Death in Lancashire', *English Historical Review*, 5/19 (Temmuz, 1890), s. 524-530. (s.526).

³¹ Örneğin: Emery, 'The Black Death of 1348', s. 619; Yerel Kara Ölüm çalışmalarına örnek olarak bkz: Elisabeth Carpentier, *Une ville devant la peste: Orvieto et la Peste Noire de 1348* (Paris: S.E.V.P.E.N, 1962).

the saintly sisters of the Hôtel-Dieu who, not fearing to die, nursed the sick in all sweetness and humility...³²

Dönem teologlarının salgını açıklama biçimleri özellikle önemlidir. Paris entelektüel dünyasında salgın aynı zamanda doğal nedenlere de bağlanmaktadır.³³

Kara ölüme neden olan bakteri veya virüsün ne olduğu sorusu da kesin ve net olarak belirlenebilmiş değildir. Hastalığın kolera ve veba olmayabileceğine dair çeşitli tezler vardır.³⁴ Jean De Venette'den on yıl kadar sonra yazan ve bu kez Fransa değil ama İtalya'da büyük salgın hakkında olup bitenleri anlatan bir Kronik büyük salgının Güney Avrupa üzerindeki etkileri üzerinde de bize önemli şeyler söyler. 'Kara Ölüm'ün sebep olduğu ölüm biçimi sadece salgına sebep olan virüsün hastalık sonucu öldürdüğü insanlar değildi. Kara ölümden yaşanan can kayıplarının bazıları salgının kendisinden değil salgının toplum üzerinde yarattığı korkudan kaynaklanmaktaydı. Bu tür durumlara değinen Marchione di Coppo Stefani, Floransa Kroniğinde de anlatıldığı üzere:

And many died with no one looking after them. And many died of hunger because when someone took to bed sick, another in the house, terrified, said to him: "I'm going for the doctor." Calmly walking out the door, the other left and did not return again. Abandoned by people, without food, but accompanied by fever, they weakened.³⁵

³² Dolayısıyla birçok şehirde çekingen papazlar bir kenara çekilerek görevlerini dini bütünlere bıraktılar. Birçok yerde yirmiden ikisi bile sağ kalmadı. Hôtel-Dieu manastırının birçok rahibesi ölümden korkmayarak bütün alçak gönüllülük ve tatlılıklarıyla hastalara baktılar. Çeviri bana ait. Jean de Venette, s. 48.

³³ Faye Marie Getz, 'Black Death and the Silver Lining: Meaning, Continuity, and Revolutionary Change in Histories of Medieval Plague', *Journal of the History of Biology*, 24/2 (Yaz, 1991), s. 265-289, (s. 272).

³⁴ Örneğin Graham Twigg, *The Black Death: A Biological Reappraisal* (New York: Schocken Books, 1985).

³⁵ 'Ve birçoğu onunla ilgilenecek kimse olmadan öldü. Ve birçoğu açlıktan öldü, çünkü birisi hastalanıp yatağa düştüğünde öteki dehşete kapılarak ona 'doktor getireceğim' diyerek evden ayrılıyor kapıyı yavaşça kapatıyor ve bir daha hiç dönmüyordu. Hasta terkedilmiş ve yiyecek yemeği olmadan hastalık ateşiyle güçsüz düşüyordu'. Çeviri

Hakkında çok az şey bilinen Marchione di Coppo Stefani Floransa Kroniğinde Kara ölümün toplumun üzerine saldığı korkuyu etkin bir biçimde gözler önüne serebilmektedir. Salgından etkilenmiş hasta olarak yatan birçok insan, salgının kendilerini de etkileyebileceği endişesiyle hastaların yanından kaçan insanlardan dolayı yalnızlığa terk edilen hastalar onlara hastayken bakacak biri bulunmadığından dolayı ya bakımsızlıktan ya da yemek dahi yeme imkanları olmadığı için açlıktan ölebiliyorlardı. Benzer şekilde, evlerinde yalnız bırakılan hastaların geceyi çıkardıktan sonra da şanslarının rast gitmesi gerekmektedir:

And when the sick person had fallen asleep, they left and did not return. If it happened that he was strengthened by the food during the night he might be alive and strong enough to get to the window. If the street was not a major one, he might stand there a half hour before anyone came by. And if someone did pass by, and if he was strong enough that he could be heard when he called out to them, sometimes there might be a response and sometimes not, but there was no help. No one, or few, wished to enter a house where anyone was sick, nor did they even want to deal with those healthy people who came out of a sick person's house.³⁶

Hastalıktan kurtulabilmenin ev penceresinin ana caddeye bakması ile ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Büyük salgından kaynaklanan ölümlerin hem sayıca çok hem de ani olması ortaçağ ölü gömme uygulamalarına da yansımıştır. Buna göre:

bana ait. Stefani, Marchione di Coppo, *Cronaca fiorentina. Rerum Italicarum Scriptores*, Vol. 30. , ed. Niccolo Rodolico. Citta di Castello: 1903-13.

³⁶ ‘Ve hasta kişi uykuya daldığında onu terk ettiler ve geriye dönmediler. Eğer gece olduğunda yemek sayesinde güçlenmeyi başarırsa hayatta kalabilir ve pencereye gidebilecek kadar güçlü olabilirdi. Eğer cadde bir anacadde değilse birisi gelinceye kadar yarım saat kadar bekleyebilirdi. Ve eğer birisi geçerse ve eğer yardım çağırıldığında duyulabilecek kadar güçlüyse bazen bir cevap olur bazen olmaz, ama yardım gelmezdi. Birisinin hasta olduğu bir eve ya hiç kimse yada çok az kişi girmek isterdi. Hasta bir insanın evinden gelen sağlıklı bir insanla da ilişki kurmak istemezlerdi’. Çeviri bana ait. Coppo, *Cronaca fiorentina*, rubrik 643.

At every church, or at most of them, they dug deep trenches, down to the waterline, wide and deep, depending on how large the parish was. And those who were responsible for the dead carried them on their backs in the night in which they died and threw them into the ditch, or else they paid a high price to those who would do it for them. The next morning, if there were many [bodies] in the trench, they covered them over with dirt. And then more bodies were put on top of them, with a little more dirt over those; they put layer on layer just like one puts layers of cheese in a lasagna.³⁷

Lazanyadaki peynir katmanlarına benzetmesi ölüm karşısında düştüğü kayıtsızlığı vurgulaması açısından ilginçtir.

Kara ölüm hastalığa yakalananların beslenme biçimleri üzerinde de yeni arayışlara gidilmesinin önünü açmıştır. Öyle görünmektedir ki Ortaçağ Batı Avrupa toplumunun bazı yiyecek maddelerinin hastalık üzerinde olumlu etkileri olduğuna dair empirik gözlemleri vardı. Büyük salgında hastalar farkında olmadan vücuda enerji sağlayan besinlerden yararlanıyorlardı. Bu durumda Floransa'da örneğin şeker hastalara özel olarak tükettiriliyordu. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da şekerin fiyatı olağan üstü boyutlarda artmış ve üç ila sekiz Florin arasına çıkmıştı.³⁸

Fransız olması ve İngiltere'yi sık sık ziyaret etmesi nedeniyle hem kıta Avrupa'sı hem de Ada'nın sosyal ve kültürel yapısının farkında olan tarihçi ve şair Jean Froissart

³⁷ 'Her kilisede yada pek çoğunda su yoluna doğru bölgenin ne kadar büyük olduğuna bağlı olarak derin ve geniş kanallar açtılar. Ölüden sorumlu olanlar öldükleri akşam onları arkalarında taşıdılar onları çukurlara attılar veya bu görevi yapması için onlar için bu görevi yapacak olanlara yüksek bir ücret ödediler. Sonraki sabah eğer çukurlarda çok ceset varsa onların üstünü kumla kapladılar. Ve sonra başka cesetleri de onların üstüne koydular. Cesetleri katman katman lazanyadaki peynir katmanlarında olduğu gibi koydular'. Çeviri bana ait. Coppo, *Cronaca fiorentina*, rubrik 643.

³⁸ Coppo, *Cronaca fiorentina*, rubrik 643.

da 'Kara Ölüm' kroniklerinde değinmiştir. Froissart'ın ünlü kroniği on dördüncü yüzyılın hemen hemen tamamını kapsar ve coğrafi bölge olarak da kültürel olarak ayrılığı ve farklılığı açık ve belirgin olan Slavların yaşadığı yerler hariç Kuzey Avrupa'nın tamamını içine alır. Dolayısıyla İlgi alanı İngiltere, Fransa, bugünkü Hollanda ve Belçika ve İskoçya'dır. Kendi aralarında yaptıkları savaşlar ve kültürel alışverişleriyle bir bütünlük oluşturan Avrupa'nın bu bölgesi üzerine Kara ölümün ne şekilde etki ettiğini anlamak için Froissart önemlidir. Büyük salgının hemen ardından gelen sosyal çalkantı dönemi hem İngiltere hem de kıta Avrupa'sında önemli ayaklanmalara neden olmuştur. Ayaklanmayı oluşturan toplumun sonradan başına geçen adamın ve ayaklanmaya katılanların çoğunun adının Jacques olmasından dolayı tarihe Jacques ayaklanmaları olarak geçen isyanda ortaya çıkan şiddet manzarası kara ölümün Batı Avrupa sosyal yapısını ne şekilde yeniden yapılandırıldığını göstermesi bakımından ilginçtir. Bu noktadaki en ilginç betimlemeleri Jean Froissart'ta buluyoruz:

These mischievous people... did such shameful deeds that no human creature ought to think on any such...they slew a knight and after did put him on a broach and roasted him at the fire in the sight of the lady his wife and his children; and after the lady had been enforced and ravished with a ten or twelve, they made her perforce to eat of her husband and after made her to die an evil death and all her children.³⁹

Geç ortaçağda ortaya çıkan veba salgının gerçekte bir 'veba' salgını olmayıp başka bir virüs veya bakteriden kaynaklanan farklı bir hastalık olabileceğini öne süren çalışmalar da mevcuttur.⁴⁰ Ama bu çalışmaların öne sürdüğü hipotezler eleştiriye

³⁹ 'Bu yaramaz insanlar kimsenin düşünmemesi gereken utanç verici şeyler yaptılar. Bir şövalyeyi yakalayıp şişe geçirerek eşi ve çocuklarının gözleri önünde ateşte yaktılar. Kadın on oniki kadarı tarafından tecavüze uğradıktan sonra kocasının etini yemeğe zorladılar ve sonra onu ve bütün çocuklarını öldürdüler'. Jean Froissart: *on the Jacquerie*, 1358: G. C. Macaulay, ed., *The Chronicles of Froissart, Lord Berners*, trans. (London: Macmillan, 1904), s. 136-37.

⁴⁰ Susan Scott ve Christopher, J. Duncan, *The Biology of Plagues: Evidence from Historical Populations* (London and New York: Cambridge University Press 2001); Samuel Kline Cohn, *The Black Death Transformed: Disease and Culture in Early Renaissance Europe* (Londra: Edward Arnold, 2003).

açıkır.⁴¹ Veba salgınının toplum üzerinde yarattığı önemli etkilerden birisi de toplumun hastalık karşısında başarısız olmalarından dolayı artık hekimlerin ve hekimlik mesleğinin toplum önünde itibar kaybetmesidir.⁴² Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihsel konuların alt başlıklara ayrılmasının ve tekil tarih çalışmalarının genel resmi ortaya koymadaki anahtar rolü daha iyi anlaşılmalıya başlanınca büyük salgının lokal coğrafi bölgeler üzerindeki etkisinin araştırılması yoğunluk kazandı.⁴³

Ortaçağda 'Kara Ölüm' konusu sadece Ortaçağ Avrupa tarihçilerinin değil değişik tıp, biyoloji, zooloji ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerden akademisyenlerin de ilgisini çekmiş bir konudur.⁴⁴ Ayrıca kara ölümün sanat ile olan ilişkisi de tartışılmış bir konudur. Chaucer ve Lydgate gibi geç ortaçağ İngiliz edebiyatının önemli isimlerinin kara büyük salgını yansıtmış biçimleri ve Kara ölümün genel olarak ortaçağ Ada edebiyatına etkisi ayrıca edebiyat tarihçileri tarafından da tartışılmıştır.⁴⁵

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru kara ölüm tarihçiliğinde yeni tezler devreye girdi. Bunlardan belki de en önemlisi 'büyük salgın' tarihçilerinin büyük salgının Avrupa'yı nasıl ve ne ölçüde etkilediğini anlamak konusunda asıl dikkat etmeleri gereken noktanın 'Kara ölüm'ün 1347-8 de ilk ortaya çıkışında yaptığı hasar değil ama on beşinci yüzyılın ortalarına kadar sıklıkla tekrar etmesinin olduğu tezidir.⁴⁶ Çünkü

⁴¹ Örneğin: Ann Carmichael, 'Plague and More Plagues', *Early Science and Medicine*, 8/3, (2003), s. 253-266.

⁴² Robert S. Gottfried, *Doctors and Medicine in Medieval England, 1340-1530*, (Princeton: Princeton University Press, 1986).

⁴³ Bunlardan bazıları: Richard W. Emery, 'The Black Death of 1348 in Perpignan', *Speculum*, 42/4 (Ekim, 1967), s. 611-623; A. G. Little, 'The Black Death in Lancashire', s. 524-530.

⁴⁴ Bu konuda disiplinler arası olarak yazılmış bibliyografya sınırsız olmakla beraber bazı örnekler için bkz: David E. Davis 'The Scarcity of Rats and the Black Death: An Ecological History', *Journal of Interdisciplinary History*, 16/3 (Kış, 1986), s. 455-470; Graham Twigg, *The Black Death: A Biological Reappraisal*, (Londra: Batsford Academic and Educational, 1984); .

⁴⁵ Philippa Tristram, *Figures of Life and Death in Medieval English Literature* (Londra: Paul Elek, 1976).

⁴⁶ Robert s. Gottfried, *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe* (New York: Free Press, 1983).

kara ölümün neden olduğu nüfustaki hızlı düşüş birkaç kuşak sonra telafi edilebilmekteyken, yaklaşık yüz yıl boyunca aralıklarla tekrarlayan salgınların Avrupa toplumu üzerinde yarattığı travma, toplum üzerinde ani ve yüksek ölüm oranından çok daha kalıcı izler bırakmıştır. Dolayısıyla yüzyıl boyunca durmadan tekrarlayan salgınların Avrupa kurumlarını ne şekilde etkilediği bugün üzerinde asıl durulması gereken konudur. Bu durumda kara ölümün insanoğlunun müdahalesinden kısmen de olsa kurtulan koruluk ve orman alanlarının tekrar canlanmasından, ekonomik bir birim olarak manoryalizmin çözülmesine kadar birçok uzun vadeli olaya katkısı olan ‘kara ölüm’ Avrupa tarihi açısından iyi anlaşılmalıdır.

On bir ve on üçüncü yüzyıllar arası Batı Avrupa’da yaşanan düzenli ekonomik gelişmenin onu takip eden iki yüz yıl boyunca ekonomik durgunluğa ve hatta daha sonra Rönesans’a yakın bir dönemde ekonomik depresyona ittiği bilinen bir durumdur. Tarihçiler bu ekonomik çalkantıların nedenlerini araştırırken büyük resmi açıklamada kara ölümünde önemli bir yer tuttuğuna inanmışlardır. Bu noktada iki zıt görüş birbiriyle rekabet halindedir. Bunlardan birincisi İngiltere tarihçiliğinin son yüzyılına damgasını vurmuş isimlerden biri olan Postan’ın görüşüdür. Bu görüş on dört ve on beşinci yüzyıllarda yaşanan ekonomik çöküşün arkasında hızlı nüfus düşüşüne sebep olan kara ölüm ve İngiltere ve Fransa arasında yaşanan yüzyıl savaşları ve İngiltere’nin hanedanlık savaşı olan Güller savaşlarını neden olarak sunmaktadır. Kısaca ekonomik krizin nedeni hızlı nüfus azalışıdır. Fakat bu görüşe alternatif başka bir görüş daha vardır. Harry Miskimin’in ortaya attığı bu ikinci görüş ise daha dolaylı bir teori öne sürmektedir. Ona göre geç ortaçağ ekonomik krizinin temel nedeni kara ölümle hızla azalan Batı Avrupa nüfusunun serveti şehirde toplamasıdır. Şehirlerde toplanan servet yeni talep yaratmıştır ama bu yeni talebi karşılayacak iş gücün kara ölümün nüfusu eksilttiği için bunamamasından ötürü doğuyla ticaret yoluyla karşılanması ve bunun sonucunda da doğu ile ticaret açığı verilmesidir.⁴⁷

⁴⁷ Nathan Susman, ‘The Late Medieval Bullion Famine Reconsidered’, *Journal of Economic History*, 58/1 (Mart, 1998), s. 126

Ayrıca Büyük salgın kadın tarihi açısından da ele alınmış ve kadının toplum içinde geçirdiği değişimin kara ölümle olan ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.⁴⁸ Ortaya çıkan nokta Kara ölümden kadınların özel bir kazanımları olmadığı yönündedir. Örneğin kadınların yaptıkları iş karşılığında aldıkları ücretler kara ölümden sonra artmıştır ama bu durum erkeklerin de yaşadığı doğal bir süreçtir. Kadının toplumsal statüsü kara ölümlerle birlikte iyileşme göstermemiştir. Kadına uygun olduğu düşünülen işler kara ölüm öncesinde olduğu gibi ev içi işler ve çocuk bakımındır.

Revizyonist tarih anlayışı kara ölümün insan merkezli her türlü sosyal kurumu olumsuz etkilediği tezinin de geçerliliğini tartışmaktadır. Klasik görüş Kara ölüm Avrupa eğitim dünyasına da önemli etkiler yapmıştır tezini savunmaktadır. Bu görüşe göre büyük salgının ortaya çıkışından hemen sonraki dönemde eğitim dünyasında bir çöküşün hakim olacağını tahmin etmek güç değildir. Bu durumda kara ölümün topluma verdiği zarara paralel olarak eğitim dünyasına da zarar verdiği değişik tarihçiler tarafından düşünülmüştür.⁴⁹ Fakat son yıllarda yapılan yerel tarih çalışmaları bu tezi de 'revize' etmiş ve en azından İngiltere'nin kimi bölgeleri özelinde farklı sonuçlar ortaya koyan çalışmalar ortaya çıkmıştır.⁵⁰

Büyük salgını ortaya çıkaran bakterinin gerçekten *Yersinia pestis* olup olmadığı bilinmemekle birlikte, felaketin Thomas Maltus'un nüfus teorisi doğrultusunda açıklanıp açıklanamayacağı (Bir ekosistemin doyurabileceğinden daha fazla insanın sistemde bulunmasından dolayı yetersiz beslenmeden ve açlıktan kaynaklanan toplu ölümlerin baş göstermesi) tezi bu gün artık geçerli değildir. Çünkü Batı Avrupa

⁴⁸ Bu konuda benim ulaşabildiğim çalışmalar: J. M. Bennett, *Women in the Medieval English Countryside: Gender and Household in Brigstock before the Plague*, (New York and Oxford, 1987); Mavis E. Mate, *Daughters, Wives and Widows After the Black Death. Women in Sussex, 1350-1535* (Woodbridge: The Boydell Press, 1998).

⁴⁹ Örneğin Anna Campbell, *The Black Death and Men of Learning* (New York, 1931).

⁵⁰ Oxford şehri kayıtlarından yaptığı nüfus analizleriyle bu tezin tam tersini savunan bir çalışma: William J. Courtenay, 'The Effect of the Black Death on English Higher Education', *Speculum*, 55/4 (Ekim, 1980), s. 696-714.

nüfusunun yaklaşık elli yıldan beri belli bir seviyede sabit kaldığı bu gün artık bilinmektedir.

Sonuç:

Büyük salgınla ilgili olarak dönem kronikleri yazarlarının zihnini meşgul eden konuların başında büyük salgının neden Batı Avrupa halkına 'gönderildiği' ve nedenlerinin neler olabileceği konusu gelmektedir. Kroniklerin bu noktada düşündükleri olası nedenler, ortaçağa egemen inanç biçimlerine paralel olarak *dinsel ve doğal* yaklaşımlardır. Hemen her durumda bu iki yaklaşım biçimi yazarların metinlerinde iç içe geçmiştir. Bunun olası nedeni o dönemde Kuzey Batı Avrupa'da din ve bilimin birbirinden ayrı düşünülmemesidir. Kara ölüm Britanya siyaset ve hukuk tarihine bazı katkılar yapmış olabilir. Yukarıda tartışılan demografik değişimlerin sosyal sonuçlarından ötürü, bazı tarihçiler kara ölümün İngiltere'de devlet otoritesinin taşraya hızlı ve etkin bir biçimde yayılmasına ciddi katkı yapmış olabileceğini düşünmektedir. Fakat bu olayların birbirleriyle olan bağlantılarını net ve kesin bir biçimde gösterebilmek en azından mevcut bilgilerimiz ışığında olanaksızdır.

Sonuç olarak Batı Avrupa ortaçağ tarihinde kara ölüm çok çeşitli yönleriyle çok eşitli tarih yaklaşımları açısından yoğun bir biçimde incelenmiş bir konudur. Kara ölüm çalışmalarının en çok üzerinde durdukları konu büyük salgının Batı Avrupa nüfusunun ne kadarını öldürdüğü, ölümlerin toplumun genel olarak hangi tabakasında yoğunlaştığı, zengin aristokratik kesimin mi yoksa alt tabaka toprak köylülerinin mi büyük salgından daha çok etkilendikleri, şehirlerin mi yoksa kırsal kesimin mi daha çok etkilendiği sıkça sorulan sorular arasında olmuştur. Ayrıca bir başka önemli konu da kara ölüm öncesi ve sonrası Batı Avrupa demografik yapısının Avrupa'yı ne ölçüde şekillendirdiği nüfustaki hızlı azalmanın Avrupa toplumunun hangi özellikleri için yarar sağladığı ve hangi özellikleri için önemli handikaplar oluşturdukları da yine sıklıkla tartışılan konular olmuştur. Son yıllarda bunlara ek olarak kara ölüme neden olan bakterinin farklı bir bakteri olabileceği de tartışıla gelmiştir.

Bu makalede birincil kaynak olarak tartışılan kroniklerin olaya bakış açıları ise yine belli noktalarda çeşitlilik göstermektedir. Fakat kıta Avrupa'sı ile Ada tarihçileri belli noktalarda paralellikler göstermektedirler. Bazı kronikler böylesi büyük bir felaketin neden Batı Avrupa toplumu üzerine gönderildiğinin Paris ekolünün astrolojik açıklamasına paralel dinsel cevaplarını ararken bazıları bu salgın ile birlikte ölü sayısındaki artışa paralel olarak cesetlerin durumundan ve evlerinde öldükten sonra aylarca ulaşılamayan cesetlerden bahsetmektedirler. Kara ölüm onlara göre dünyanın başına gelmiş en büyük felakettir. Bu bağlamda kara ölüm tanrısal bir öfkedir.

KAYNAKÇA

- Ackerman, C., 1976, 'The Rural Demography of Medieval England', *Ethnohistory*, 23/2, s. 105-115.
- Anderson, M., (ed). 1996, *British Population History: From the Black Death to the Present Day*, Cambridge University Press, New York.
- Benedictow, O. J., 2004, *The Black Death, 1346–1353: The Complete History*, Boydell Press, Woodbridge.
- Bennett, J. M., 1987, *Women in the Medieval English Countryside: Gender and Household in Brigstock before the Plague*, New York ve Oxford.
- Beresford, M. W., 1951, 'The Lost Villages of Medieval England', *Geographical Journal*, 117/2, s. 129-147.
- Bridbur C. A., 1931, *The Black Death and Men of Learning*, New York.
- Campbell, B., ed. 1991, *Before the Black Death: Studies in the 'Crisis' of the Early Fourteenth Century*, Manchester University Press, Manchester.
- Carmichael, A., 2003, 'Plague and More Plagues', *Early Science and Medicine*, 8/3, s. 253-266.
- Carpentier, E., 1962, 'Autour de la Peste Noire: Famines et Epidémies dans l'histoire du XIVe Siècle', *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 17e Année, 6 s. 1062-1092.
- Carpentier, E., 1962, *Une ville devant la peste: Orvieto et la Peste Noire de 1348*, S.E.V.P.E.N. Paris.

- Cohn, S. K., 2002, 'The Black Death: End of a Paradigm', *American Historical Review*, 107/3, s. 708-9.
- Cohn, S. K., 2003, *The Black Death Transformed: Disease and Culture in Early Renaissance Europe*, Edward Arnold, Londra.
- Courtenay, W. J., 1980, 'The Effect of the Black Death on English Higher Education', *Speculum*, 55/4, s. 696-714.
- Davis, D. E., 1986, 'The Scarcity of Rats and the Black Death: An Ecological History', *Journal of Interdisciplinary History*, 16/3, s. 455-470.
- Dohar, W. J., 1995, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Dyer, C., 1994, 'The English Medieval Village Community and Its Decline', *Journal of British Studies*, 33/4, s. 407-429.
- Emery, R. W., 1967, 'The Black Death of 1348 in Perpignan', *Speculum*, 42/4, s. 611-623;
- Getz, F. M., 1991, 'Black Death and the Silver Lining: Meaning, Continuity, and Revolutionary Change in Histories of Medieval Plague', *Journal of the History of Biology*, 24/2, s. 265-289.
- Gottfried, R. S., 1980, 'Bury St. Edmunds and the Populations of Late Medieval English Towns, 1270-1530', *Journal of British Studies*, 20/1, s. 1-31.
- Gottfried, R. S., 1983, *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, Macmillan, New York.
- Gottfried, R. S., 1986, *Doctors and Medicine in Medieval England, 1340-1530*, Princeton University Press, Princeton.
- Hatcher, J., 1977, *Plague, Population and the English Economy 1348-1530*, Macmillan, Londra.
- Hatcher, J., 1994, 'England in the Aftermath of the Black Death', *Past and Present*, 144, s. 3-35.
- Herlihy, D., 1997, *The Black Death and the Transformation of the West*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

- Huppert, G., 1998, *After the Black Death: A Social History of Early Modern Europe*, Indiana University Press, Bloomington.
- ‘Jean de Venette’, 1910-11, *Encyclopaedia Britannica*, cilt 28.
- Kosove, D. B., 1995, Eleştiri: Robert C. Palmer, *English Law in the Age of the Black Death, 1348-1381: A Transformation of Governance and Law* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1993), *Michigan Law Review*, 93/6, , s. 1772.
- Lerner, R. E. 1996, eleştiri: William J. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 1995). *American Historical Review*, 101/3, s. 832.
- Little, A. G., 1890, ‘The Black Death in Lancashire’, *English Historical Review*, 5/19, s. 524-530.
- Lumby, J. R., ed. 1889-95, *Chronicon Henrici Knighton*, 2 vols. (Rolls Series, Londra), ii, s. 74; içinde: John Hatcher, ‘England in the Aftermath of the Black Death’ s. 11.
- Macaulay, G. C., ed. ve çev., 1904, Jean Froissart: *on the Jacquerie, 1358: The Chronicles of Froissart, Lord Berners*, Macmillan, Londra.
- Mate, M., 1984, ‘Agrarian Economy after the Black Death: The Manors of Canterbury Cathedral Priory, 1348-91’, *Economic History Review, New Series*, 37/3, s. 341-354.
- Mate, M. E., 1998, *Daughters, Wives and Widows After the Black Death. Women in Sussex, 1350-1535*, The Boydell Press, Woodbridge.
- Newhall, R. A. ed., Birdsall, J., çev., 1953, *The Chronicle of Jean de Venette*, Columbia University Press, New York.
- Palmer, R. C., 1993, *English Law in the Age of the Black Death, 1348- 1381: A Transformation of Governance and Law*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Platt, C., 1997, *King Death: The Black Death and its Aftermath in Late-Medieval England*, UCL Press, Londra.
- Poos, L. R., 1991, *A Rural Society after the Black Death: Essex, 1350-1525*,: Cambridge University Press, Cambridge; New York.

- Renouard, Y., 1948, 'Consequences et interet demographiques de la Peste noire de 1348', *Population (French Edition)*, 3, s. 459-466.
- Robbins, H., 1928, 'A Comparison of the Effects of the Black Death on the Economic Organization of France and England', *Journal of Political Economy*, 36/4, s. 447-79.
- Rodolico, N., ed., 1903-13, Coppo, Stefani, Marchione di, *Cronaca fiorentina. Rerum Italicarum Scriptores*, Vol. 30. ., Citta di Castello.
- Scott, S., ve Duncan, C., J., 2001, *The Biology of Plagues: Evidence from Historical Populations* Cambridge University Press, Londra; New York.
- Susman, N., 1998, 'The Late Medieval Bullion Famine Reconsidered', *Journal of Economic History*, 58/1 s. 126.
- Thompson, J. W., 1921, 'The Aftermath of the Black Death and the Aftermath of the Great War', *American Journal of Sociology*, 26/5.
- Tristram, P., 1976, *Figures of Life and Death in Medieval English Literature*, Paul Elek, Londra.
- Twigg, G., 1984, *The Black Death: A Biological Reappraisal*, Londra: Batsford Academic and Educational.
- Twigg, G., 1985, *The Black Death: A Biological Reappraisal*,: Schocken Books, New York.
- Ziegler, P., 1982, *The Black Death*,: Penguin, Harmondsworth.